

JEL: 378.126: 316.7

**НОРМАТИВНО-ПРАВОВЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ
ПОЛІКУЛЬТУРНОЇ ОСВІТИ В УКРАЇНІ
THE REGULATORY AND LEGAL FRAMEWORK OF THE POLICULTURAL
EDUCATION IN UKRAINE**

**I. Sultanova, PhD in Pedagogical Sciences, Senior Researcher
Institute of Pedagogical and Adult Education NAPS of Ukraine, Ukraine**

Conference participant

In the article the regulatory and legal framework of the policultural education in Ukraine is presented. In particular the relevant legislation at the international level, a number of laws, regulation and orders governing the activities of the legislative and executive institutions on regulatory issues of Ukrainian citizens' social life was analyzed. The observance of their democratic rights and freedoms as well as members of national minorities' rights and the reflection of the policultural education idea in legislation, laws, regulation and orders was described.

Keywords: regulatory and legal framework, policultural education, legislation, law, regulation orders

В Україні полікультурна освіта стала набувати особливої актуальності в період її становлення як незалежної держави зорієнтованої на європейський освітній простір, підтвердженням чого стало затвердження відповідних законодавчих актів на міжнародному рівні.

Державне законодавство і практика регулювання етнонаціональних процесів питань у всіх сферах діяльності формувалась нашою державою відповідно до міжнародних норм та рекомендацій, викладених у Загальній декларації прав людини [5], Рамковій конвенції про захист національних меншин, [10], Європейській хартії регіональних мов або мов меншин [4], Гаазьких рекомендаціях Верховного Комісара ОБСЄ щодо прав національних меншин на освіту та інших документах [2].

Так, у 1948 році Генеральною Асамблеєю ООН було проголошено Загальну декларацію прав людини як завдання, до виконання якого повинні прагнути всі народи і всі держави з тим, щоб шляхом освіти сприяти повазі прав і свобод визначених цією Декларацією. Загальна декларація прав людини була першим міжнародно-правовим

актом, що проголосив освіту правом людини. У документі зазначається, що кожна людина повинна мати всі права і всі свободи, проголошені цією Декларацією, незалежно від раси, кольору шкіри, статі, мови, релігії, політичних або інших переконань, національного чи соціального походження, майнового, станового або іншого становища (Стаття 2).

У Статті 18 визнається право щодо релігійних уподобань. А саме, право кожної людини на свободу думки, совісті і релігії; це право включає свободу змінювати свою релігію або переконання і свободу сповідувати свою релігію або переконання. А у Статті 26 – право кожної людини на освіту. Зазначається, що освіта повинна сприяти взаєморозумінню, терпимості і дружбі між усіма народами, расовими або релігійними групами.

У Статті 6 Рамкової конвенції про захист національних меншин, підписаної Україною у 1995 році зафіксовано: держави-учасниці заохочують атмосферу терпимості та міжкультурного діалогу і вживають заходів до поглиблення взаємоповаги, взаєморозуміння та співробітництва між усіма особами, що проживають у межах їх території, незалежно від етнічної, культурної, мовної або релігійної самобутності цих осіб, зокрема в галузях освіти, культури та засобів масової інформації.

У 2003 році Україною було ратифіковано Європейську хартію регіональних мов або мов меншин, яку держави – члени Ради Європи підписали, підкреслюючи важливість міжкультурного діалогу і багатомовності.

Стосовно освіти Сторони зобов'язались, в межах території, на якій такі мови використовуються, відповідно до стану кожної з таких мов і без шкоди для викладання офіційної мови (мов) держави передбачити можливість надання освіти відповідними регіональними мовами або мовами меншин на всіх рівнях (від дошкільної до університетської) (Стаття 8).

У пояснювальній записці Гаазьких рекомендацій Верховного Комісара ОБСЄ щодо прав національних меншин на освіту (1996 рік) зазначається, що у Гельсінських рішеннях, прийнятих у липні 1992 року Організацією з безпеки та співробітництва в Європі (ОБСЄ) було запроваджено посаду Верховного комісара з питань національних меншин як «інструмент запобігання конфліктам на найбільш ранній стадії» на яку у 1993 році було призначено Макса ван дер Стула (*Max van der Stoel*). Верховний комісар приділяв увагу багатьом спірним питанням, що виникали між меншинами та центральними владними структурами Європи і які, на його думку, мали потенціал до загострення. У результаті було розроблено рекомендації щодо прав національних

меншин на освіту. Тлумачення норм було здійснене таким чином, щоб забезпечити послідовність їх застосування. Рекомендації були поділені на вісім підрозділів – відповідно до практичних питань освіти.

Важливе значення у Гаазьких рекомендаціях надається питанню вивчення меншинами рідної мови. Зокрема у документі зафіксовано, що право осіб, які належать до національних меншин, на збереження своєї самобутності може бути повністю реалізоване тільки тоді, коли вони добре оволодіють своєю рідною мовою у процесі навчання.

Також у Рекомендаціях зазначається, що питання прав меншин на освіту є болючою проблемою для багатьох держав – учасниць ОБСЄ. Разом з тим навчальний процес має потенційні можливості дієво полегшувати і поглиблювати обопільну повагу і взаєморозуміння між різними громадами в межах держав-учасниць. У зв'язку з цим, розроблення низки рекомендацій може сприяти кращому розумінню проблем, пов'язаних із правами меншин на освіту, та підходу до їх вирішення. Гаазькі рекомендації розраховані на те, щоб слугувати загальною основою для формування державами політики в галузі освіти меншин.

Аналізуючи законодавчу базу нашої держави, розроблену для підтримки і розвитку міжкультурної взаємодії громадян України ми зупинились на двох аспектах цього питання: на відображенні в законодавчій базі прав представників національних меншин і відображенні в законодавчій базі ідей полікультурної освіти.

Щодо першого аспекту то, за роки незалежності в Україні було прийнято низку законів, постанов і указів, які регламентують діяльність органів законодавчої та виконавчої влади з питань регулювання суспільного життя громадян України, дотримання їх демократичних прав і свобод.

Першим документом незалежної України в якому йшлося про міжнаціональні відносини є Постанова Президії Верховної Ради України «Про Звернення Президії Верховної Ради України до громадян України всіх національностей» схвалене 26 серпня 1991 року [9]. У зверненні зазначено, що на території України проживає більш як 110 національностей, серед яких: росіяни, євреї, білоруси, молдавани, поляки, болгары, угорці, кримські татари, румуни, греки, гагаузи та інші, які разом з українцями становлять народ України. Президія Верховної Ради республіки виступила гарантом того, що проголошення незалежності України ніякою мірою не призведе до порушення прав людей будь-яких національностей. Незалежна Україна як правова демократична держава, керуючись загальновизнаними нормами і принципами міжнародного права в національній сфері, Декларацією про державний суверенітет України, забезпечить рівні

політичні, економічні і соціальні права всіх громадян, повну свободу розвитку всіх національних мов і культур.

Поняття «Український народ», яке об'єднує громадян України всіх національностей вживається також у преамбулі Конституції України, прийнятій у 1996 році [1]. У Статті 11 Конституції України зазначається, що держава зобов'язана сприяти консолідації та розвитку української нації, її історичній свідомості, традицій і культури, а також розвитку етнічної, культурної, мовної та релігійної самобутності всіх корінних народів і національних меншин України».

Висвітлено У Конституції України і мовне питання. Зокрема, у Статті 10 зазначено, що державою забезпечується всебічний розвиток і функціонування української мови, а також гарантується вільний розвиток, використання і захист російської та інших мов національних меншин України, а в Статті 53 громадянам, які належать до національних меншин, відповідно до закону гарантується право на навчання рідною мовою чи на вивчення рідної мови у державних і комунальних навчальних закладах або через національні культурні товариства [1]. Також закріплено право політичної, економічної та ідеологічної багатоманітності (Стаття 15); рівності конституційних прав і свобод громадян незалежно від раси, кольору шкіри, політичних, релігійних та інших переконань, статі, етнічного та соціального походження, майнового стану, місця проживання, за мовними або іншими ознаками (Стаття 24); право на свободу світогляду і віросповідання (Стаття 35); право захисту своїх соціальних, культурних та інших інтересів (Стаття 36) тощо.

Питання національних меншин відображено і в інших правових документах України.

Наприклад, у Декларації прав національностей України, прийнятій у 1991 році йдеться про те, що дискримінація за національною ознакою забороняється й карається за законом (Стаття 1). Українською державою гарантується право вільного користування рідними мовами в усіх сферах суспільного життя, включаючи освіту, виробництво, одержання і розповсюдження інформації всім народам і національним групам (Стаття 3), а також право сповідувати свою релігію, використовувати свою національну символіку, відзначати свої національні свята, брати участь у традиційних обрядах своїх народів (Стаття 4) [3].

У 1992 році Верховною Радою України виходячи із життєвих інтересів української нації та всіх національностей в справі розбудови незалежної демократичної держави, визнаючи нерозривність прав людини і прав національностей, прагнучи реалізувати Декларацію прав національностей України, дотримуючись міжнародних

зобов'язань щодо національних меншин, було прийнято Закон України «Про національні меншини в Україні» з метою гарантування національним меншинам права на вільний розвиток [6].

Короткій огляд вищезазначених документів говорить про те, що державною владою на законодавчому рівні передбачено співіснування та міжкультурну взаємодію представників різних національностей в межах держави Україна на демократичних засадах.

Щодо другого аспекту, зазначимо, що ідеї полікультурної освіти відображено в таких документах, законодавчих актах, законах, постановах і указах як: Державна національна програма «Освіта» («Україна XXI століття») [8]; Національна доктрина розвитку освіти [12]; Національна стратегія розвитку освіти в Україні до 2021 року [13]; Концепція національного виховання студентської молоді [11]; Лист Міністерства освіти і науки, молоді та спорту України «Щодо виховання сучасного громадянина в полікультурному середовищі засобами позакласної роботи» [7] та інших документах.

Головною метою національного виховання у Державній національній програмі «Освіта» («Україна XXI століття») затвердженій у 1993 році визначено, з поміж іншого, досягнення високої культури міжнаціональних взаємин, формування у молоді незалежно від національної належності особистісних рис громадян Української держави.

Пріоритетним напрямом реформування виховання виокремлено прищеплення шанобливого ставлення до культури, звичаїв, традицій усіх народів, що населяють Україну; виховання духовної культури особистості; створення умов для вільного вибору нею своєї світоглядної позиції.

Серед основних шляхів реформування виховання передбачено активний обмін надбаннями духовної культури між усіма народами, які населяють Україну, а також з українською діаспорою.

Щодо вищої освіти, Державною національною програмою «Освіта» («Україна XXI століття») сплановано її піднесення на рівень досягнень розвинутих країн світу та інтеграцію у міжнародне науково-освітнє співтовариство.

У Національній доктрині розвитку освіти, затвердженій у 2002 році ідеї полікультурної освіти є пріоритетним напрямком державної політики, спрямованим на формування національних і загальнолюдських цінностей; створення для громадян рівних можливостей у здобутті освіти; забезпечення освітніх потреб національних меншин.

У документі зазначається, що держава повинна забезпечувати збереження та

збагачення українських культурно-історичних традицій, виховання шанобливого ставлення до національних святинь, української мови, а також до історії та культури всіх корінних народів і національних меншин, які проживають в Україні, формування культури міжетнічних і міжособистісних відносин; виховання людини демократичного світогляду, яка дотримується громадянських прав і свобод, з повагою ставиться до традицій, культури, віросповідання та мови спілкування народів світу.

Визначено Доктриною і стратегію мовної освіти, яка спрямована на розвиток високої мовної культури громадян, виховання поваги до державної мови та мов національних меншин України, толерантність у ставленні до носіїв різних мов і культур. Реалізація мовної стратегії здійснюється шляхом комплексного і послідовного впровадження просвітницьких, нормативно-правових, науково-методичних, роз'яснювальних заходів. Забезпечується право національних меншин на задоволення освітніх потреб рідною мовою, збереження та розвиток етнокультури, її підтримку та захист державою. У навчальних закладах, в яких навчання ведеться мовами національних меншин, створюються умови для належного опанування державної мови.

Таким чином, освіта, в тому числі полікультурна, визнається рушійною силою розвитку громадянського суспільства, передумовою утвердження якого є підготовка освічених, моральних, мобільних людей, здатних до співпраці та міжкультурної взаємодії.

Майже через 10 років – у 2013 році основні шляхи реалізації концептуальних ідей та поглядів розвитку освіти визначених Національною доктриною розвитку освіти було конкретизовано у Національній стратегії розвитку освіти в Україні на період до 2021 року.

Розроблення Національної стратегії було зумовлено необхідністю кардинальних змін, спрямованих на підвищення якості і конкурентоспроможності освіти в нових економічних і соціокультурних умовах, прискорення інтеграції України у міжнародний освітній простір. Серед позитивних змін у забезпеченні розвитку національної освіти відзначається проведення Форуму міністрів освіти європейських країн «Школа XXI століття: Київські ініціативи», на якому серед інших проголошено такі напрями євроінтеграції освіти, як «Спільна історія без розділових ліній», «Толерантність», «Через мову до взаєморозуміння», «Новій освіті Європи – новий європейський учитель», що говорить про важливе значення міжкультурної взаємодії, яка забезпечується полікультурною освітою, та орієнтацією на європейське освітнє співтовариство. Проте існують і певні проблеми, як от обмеженість доступу до якісної освіти окремих категорій населення (діти, які проживають у сільській місцевості, діти з

особливими освітніми потребами, обдарована учнівська молодь, діти мігрантів).

Основними завданнями Національної стратегії визначено забезпечення розвитку та функціонування української мови як державної, задоволення мовно-освітніх потреб національних меншин, створення умов для вивчення іноземних мов; побудова ефективної системи національного виховання на засадах загальнолюдських, полікультурних, громадянських цінностей, забезпечення фізичного, морально-духовного, культурного розвитку дитини, формування соціально зрілої творчої особистості, громадянина України і світу, підготовка молоді до свідомого вибору сфери життєдіяльності та ін.

Забезпечення національного виховання, розвитку і соціалізації дітей та молоді передбачається через формування особистості, яка усвідомлює свою належність до Українського народу, європейської цивілізації, орієнтується в реаліях і перспективах соціокультурної динаміки, підготовлена до життя в постійно змінюваному, конкурентному, взаємозалежному світі.

Ще одним документом, в якому відображено ідеї полікультурної освіти є «Концепція національного виховання студентської молоді» затверджена у 2009 році.

У загальних положеннях Концепції зазначається, що відповіддю на виклики сучасного світу має стати національне виховання студентської молоді, котра формуватиме ядро української інтелігенції на основі національної ідеї. Національна ідея трактується в документі як така, що об'єднує й консолідує суспільство, сприяє виробленню активної життєвої позиції молодій людині, становленню її як особистості. Національний характер виховання полягає у формуванні людини як громадянина України незалежно від її етнічного та соціального походження, віросповідання та передбачає створення спільноти самодостатніх людей, які об'єднані національною ідеєю та оберігають свої цінності й свободи. Зазначається також, що глобальний простір, у який інтегрується наша студентська молодь, передбачає засвоєння надбань культури різних народів. Тому постає потреба в здатності студентської молоді до входження у світовий соціокультурний простір – за умови збереження української національної ідентичності.

Дещо пізніше, напередодні початку 2012-2013 навчального року, Міністерством освіти і науки, молоді та спорту України було підготовлено Лист «Щодо виховання сучасного громадянина в полікультурному середовищі засобами позакласної роботи» в якому йшлося про те, що актуальною проблемою сучасної педагогічної практики є полікультурне виховання дітей, що ґрунтується на принципах рівності і недискримінації у всебічному розвитку особистості та на створенні навчальним

зкладом умов для збереження і розвитку національних мов та культур». Також в Листі зазначається, що питання полікультурного виховання мають обговорюватись на наукових конференціях, ділових зустрічах, семінарах для педагогічних працівників за орієнтованою тематикою: «Виховання полікультурної багатомовної особистості», «Полікультурна освіта і виховання», «Виховання особистості в полікультурному суспільстві», «Полікультурний педагог».

Звичайно, ідеї полікультурної освіти не вичерпуються проаналізованими документами. Існує багато інших документів, в яких так чи інакше відображено досліджуване нами питання. Це і Закон «Про свободу совісті та релігійні організації», «Про охорону дитинства», «Про попередження насильства в сім'ї», «Про об'єднання громадян» та інших чинних документах, а також міжнародно-правових актах, ратифікованих Верховною Радою України.

Сформована нормативна-правова база у сфері міжнаціональних відносин та у галузі освіти закладає надійне підґрунтя для гармонійного поєднання інтересів усіх громадян українського суспільства та створення для них рівних умов для участі у державотворчих процесах. Право меншин на існування і розвиток своєї культури забезпечується, насамперед, через вивчення рідної мови у навчальних закладах та культурно-освітніх центрах національних меншин. Водночас, законодавство сформовано таким чином, щоб права національних меншин не превалювали над правами інших громадян України. Важливе значення надається інтеграції представників національних меншин в українське суспільство, яка вимагає, поряд із володінням рідної мови, набуття знань державної мови (державних мов), а також формування міжкультурної толерантності всіх громадян України.

Проаналізована законодавча база має досить важливе значення для становлення державності українського народу, формування його національної самосвідомості на демократичній основі, вироблення сучасної національної ідеї, яка є консолідуючим фактором. Проте, існує і низка нерозв'язаних проблем. Зокрема, часто ідеї полікультурної освіти не мають практичного впровадження і питання їх реалізації залишаються лише на рівні затверджених документів. Також, не розроблено концепцію полікультурної освіти, впровадження якої було б доречним на всіх рівнях освіти: від дошкільної до університетської і освіти дорослих; не існує програми підготовки вчителя для роботи в полікультурному суспільстві; не вистачає підручників та методичного забезпечення, не вирішено питання двомовної підготовки вчителів для роботи з національними меншинами тощо.

References:

1. Верховна Рада України; Конституція, Закон від 28.06.1996 № 254к/96-ВР [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/254к/96-вр>. – Дата звернення: липень 2016. – Назва з екрана.
2. Гаазькі рекомендації щодо прав національних меншин на освіту [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://www.osce.org/uk/hcnm/32194?download> – Дата звернення: липень 2016. – Назва з екрана.
3. Декларація прав національностей України. Верховна Рада України; Декларація від 01.11.1991 № 1771-ХІІ [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/1771-12> – Дата звернення: липень 2016. – Назва з екрана.
4. Європейська хартія регіональних мов або мов меншин. Рада Європи; Хартія, Міжнародний документ від 05.11.1992 [Електронний ресурс] – Режим доступу: http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/994_014 – Дата звернення: липень 2016. – Назва з екрана.
5. Загальна декларація прав людини (рос/укр). ООН; Декларація, Міжнародний документ від 10.12.1948 [Електронний ресурс] – Режим доступу: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/995_015 – Дата звернення: липень 2016. – Назва з екрана.
6. Закон України «Про національні меншини в Україні» [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/2494-12> – Дата звернення: липень 2016. – Назва з екрана.
7. Лист Міністерства освіти і науки, молоді та спорту України № 1/9-530 від 27.07.2012 року «Щодо виховання сучасного громадянина в полікультурному середовищі засобами позакласної роботи» [Електронний ресурс] – Режим доступу: http://osvita.ua/legislation/pozashk_osv/30473/ – Дата звернення: липень 2016. – Назва з екрана.
8. Постанова Кабінету Міністрів України від 3 листопада 1993 р. № 896 Про Державну національну програму «Освіта» («Україна ХХІ століття») [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/896-93-п> – Дата звернення: липень 2016. – Назва з екрана.
9. Постанова Президії Верховної Ради України «Про Звернення Президії Верховної Ради України до громадян України всіх національностей». Президія ВР України; Постанова, Звернення від 26.08.1991 № 1442-ХІІ [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/1442-12> – Дата звернення: липень 2016. – Назва з екрана.

10. Рамкова конвенція про захист національних меншин. Рада Європи; Конвенція, Міжнародний документ від 01.02.1995 [Електронний ресурс] – Режим доступу: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/995_055 – Дата звернення: липень 2016. – Назва з екрана.

11. Рішення Колегії МОН України від 25.06.2009 року. Протокол № 7/2-4 «Про затвердження Концепції національного виховання студентської молоді» [Електронний ресурс] – Режим доступу: http://osvita.ua/legislation/Vishya_osvita/4310/ – Дата звернення: липень 2016. – Назва з екрана.

12. Указ президента України «Про Національну доктрину розвитку освіти. Президент України; Указ, Доктрина від 17.04.2002 № 347/2002 [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/347/2002> – Дата звернення: липень 2016. – Назва з екрана.

13. Указ президента України «Про національну стратегію розвитку освіти в Україні на період до 2021 року. Президент України; Указ, Стратегія від 25.06.2013 № 344/2013 [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/ru/344/2013> – Дата звернення: липень 2016. – Назва з екрана.